
Tautiškumas ir pilietiškumas civilizacijos bei globalizacijos iššūkių akivaizdoje

Romualdas Grigas

Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, Saltoniškių g. 58, LT-2600 Vilnius

Remiantis šiuolaikine sociologine teorine mintimi bei kritiniu mąstymu, straipsnyje aptariami šiuolaikinės civilizacijos bei globalizacijos bruožai, dėmesį sutelkiant į negatyviausias socialinio vyksmo puses. Aptariamas tautos, kaip socialinės organizacijos ypatingos formos, vaidmuo nūdienos pasaulyje. Pateikiama sociologinė tautiškumo bei pilietiškumo samprata, šių reiškinų dermės paieška ir vaidmuo įtvirtinant civilizuotumą ir pasipriešinant negatyviesiems globalizacijos palydovams. Straipsnio pabaigoje atskirai aptariami kai kurie lietuvių tautos ir jos valstybės integravimosi į Europos Sąjungą aspektai, visų pirma kreipiant dėmesį į neadekvatų humanitarinės bei socialinės minties vaidmenį, jos sumenkintas pozicijas; į refleksyvosios mąstysenos, taip pat lietuvių tautos valstybingumo teorinių kontūrų stygių.

Raktažodžiai: civilizacija, globalizacija, integracija, tautiškumas, pilietiškumas, lietuvių tauta, Europos Sąjunga, refleksyvioji mąstysena

GLOBALIZACIJA IR JOS BRUOŽAI

Esminis šiuolaikinės civilizacijos bruožas – spartėjanti žmonijos globalizacija: jos visuminės raiškos gyvenimo sąlygų modernizacija, bendrųjų technologijų ir vartojimo sklaida, tautų bei valstybių suartėjimas ir virštautinių (supranacionalinių) struktūrų įsitvirtinimas. Tam procesui nėra ir negali būti alternatyvos. Tai – žmonijos, jos socialumo pagrindinė evoliucionavimo kryptis. Europos Sąjunga ir jos plėtra, grindžiama krikščioniškąja Vakarų civilizacija, – akiivaizdas tokių, objektyviai neišvengiamų, pokyčių ženklas. Pastarasis dar gali būti suprantamas ir kaip iki tol istorijos labiau skriaustų mažesnių tautų ir jų valstybių egzistencijos garantas.

Tačiau tiek kiekvienas socialinis procesas, tiek globalizacija su savimi neša ne tik teigiamą, bet ir negatyvų pradą. Jis pasireiškia nenuginčijamais pavojais ne tik gamtai, bet ir žmonių tradicinei kultūrai, jos įvairovei ir ypač kultūros dvasiniam komponentui, tarp jų ir Europos civilizaciją iškelusioms tradicinėms humanistinėms vertybėms. Ir ypač tas pavojus formuojasi tautinių nacionalinių kultūrų niveliacijos kryptimi.

Tragedija, įvykusi JAV 2001 m. rugsėjo 11 d., ir jos socialiniai, ypač politiniai padariniai gali būti vertinami kaip simptominiai, su globalizacija susiję reiškiniai. Teroras virsta nuožmaus priešinimosi globalizacijai (kurios forpostas yra įvykdyto teroro auka – JAV) forma, turinčia ne tik aišką savo motyvaciją,

bet ir galingą šešėlinę organizaciją. Esama pagrindo manyti, kad toji latentinė organizacija su savo įvairiomis raiškos formomis ir toliau neišvengiamai lydės globalizaciją. Taip pat turime pagrindo manyti, kad globalizacija yra organiškai persipynusi su vienu iš neigiamų savo palydovų – vadinamuoju „kultūrinio imperializmu“ – savaiminiu, o neretai ir sąmoningu savosios gyvenenos, savųjų vertybių piršimu, tarp jų ir tiems, kurie, būdami skirtingi, irgi puoselėja panašias pretenzijas...¹

Kartu su pasaulio vienijimusi yra neišvengiama ir tam tikrų jo segmentų bei sistemų konfrontacija. Aišku viena: ir terorizmas, ir jį sąlygojančios priežastys yra tos pačios prigimties blogis, kuris, anot P. Tejaro de Šardeno (Pierre Teilhard de Chardin), globaliai apmaščiusio žmonijos evoliucionavimą, „neišvengiamai atsiranda arba keičia formą mumyse ir aplink mus“ [10: 397]. Tai reikštų, jog kova su blogiu, taip pat su terorizmu, nekeičiant civilizacijos ir jos dabartinės atmainos – globalizacijos pobūdžio, ypač nesirūpinant lokalinių kultūrų išsaugojimu, gali tik sustiprinti teroristinės elgsenos (jos pavidalai įvairūs) pasireiškimą, dar labiau dramatinizuoti pasaulio būvį.

Senosios civilizacijos žlugdavo (taip pat ir tautos išnykdavo) toli gražu ne vien dėl priešų (barbarų) antplūdžio, bet ir dėl to, kad nebepajėgdavo reprodukuoti savo narius bei atskirus sociumo segmentus jungiančios „medžiagos“. Tokios medžiagos, kurios esminę dalį privalėtų sudaryti sociumo narių daugumą vienodai suprantamos ir praktikuojamos dvasi-

nės vertybės (kaip antai, pasaulėžiūrinių bei religinių pažiūrų sistema; kultūrinis tapatumas išreiškiamas panašiais simboliais; esminių interesų bendrumas ir pan.). Komunikaciniai ryšiai, ekonominis bei politinis pragmatizmas ir net militarinė jėga, neparemti turininga, integralia kultūra, yra mažai vaisingi.

Su civilizacijos, su globalizacijos plėtra – su teigiamo socialinio prado evoliucija evoliucionuoja, savo pavidalą bei pobūdį keičia ir jos šešėliniai (t. y. neigiami) palydovai. Atrodytų, jog valstybinių, ekonominių, finansinių, teisinių ir kitų panašių visuotinio pobūdį įgyjančių struktūrų įsitvirtinimas, jų vis labiau lemiantis vaidmuo socialinėje organizacijoje turėtų palengvinti šešėlinių palydovų problemos sprendimą. Tačiau taip nėra net ir brandžios kultūros ir civilizuotumo šalyse. Kodėl? Kad ir dėl tos priežasties, jog žmogaus prigimtis yra dvilypė: gėris jame būna keistai persipynęs su aistromis ir primityviųjų instinktų protrūkiais; proto blaivumas – su veiksmo pasekmių nenusipėjamumu, klystamumu. Socialinėje organizacijoje toks prigimties dualumas tampa ypač ryškiu. Žmogaus socialumo „negatyvioji“ prigimtis, esant tam tikroms aplinkybėms, akumuliuojasi, įgauna sustruktūrintas išraiškos formas. Ir kuo aukštesnė pasiekama civilizacija, tuo rafinuotesnes, chimeriškesnes formas tokia akumuliacija gali įgyti.

Tai reiškia, kad tautos, visuomenės suvalstybtiną, civilizuotą raidą išreiškiančios formaliosios struktūros taip pat neišvengiamai kaupia šešėlinius palydovus: valstybės valdymo biurokratizaciją ir tuščiaiegi (neduodantį laukiamo rezultato) daugelio sprendimų ir veiksmų pobūdį; valdymo subjektų inertškumą; savanaudiškumą – teisės normų, dorovinių bei politinių įsitikinimų pajungimą siauragrupiams interesams, t. y. bendruomeniškumo ignoravimą; visuotinai reikšmingų, bet taip ir nesprenžiamų problemų kaupimąsi; nusikalstamumo bei jo formų plėtrą ir pan.

Būtent toks socialinės organizacijos dualumas (dvilypumas) leido daugeliui autorių, jau nuo pat šiuolaikinės (Vakarų) civilizacijos užgimimo reikšti gana kritines mintis, kurios mūsų gyvenamuoju laikotarpiu bene geriausiai, koncentruočiausiai pateiktos tokių mąstytojų ir veikėjų, kaip U. Bekas (Beck), Z. Bžezinskis (Brzezinski), Ch. Teiloras (Taylor), H. Arendt (Arendt), H. Bermanas (Berman), G. Sorošas (Soros) ir kt. Visi jie drįsta suabejoti net dėl potencialių šiuolaikinės civilizacijos, jos socialinės organizacijos galimybių, ateities.

Esama pagrindo teiginiui, jog civilizacija, kuri nepaiso pagrindinio Visatos dėsnio – begalinės įvairovės įsitvirtinimo bei įtvirtinimo, neturi perspektyvos, nes slopsta įvairovės pagrindu atsirandanti patirtis, taip pat įtampos (trintys), kurios ir išiebia socialinį gyvybingumą. Kita vertus, civilizacija nebus gyvybinga ir perspektyvi, jeigu jos pragmatinis (komunikaci-

nis, informacinis, ekonominis, politinis ir pan.) integralumas nebus palydimas natūralia kultūrine, humanistinio (tarp jų tautinio, nacionalinio) kryptingumo neprarandančia diferenciacija.

Toks teiginys iš pirmo žvilgsnio tarsi prieštarautų straipsnio pradžioje išsakytajam civilizacijos vientisumą užtikrinančios jungiamosios medžiagos postulavimui. Tačiau prieštaravimo tarp šių dviejų teiginių nėra. Tarkime, Vakarų civilizacijos, kurioje, palyginus, taikiai gyvena gausybė įvairiausių kultūrų ir joms atstovaujančių tautų, jungiamąja medžiaga (be tik pragmatinių dalykų: technologijų, gamybos, finansų, vartojimo stereotipų, ryšių bei informacijos sistemų ir pan.) tarnauja žmogaus teisių ir laisvių kodeksas; krikščioniškoji moralė, demokratiškumas bei atvirumas ir, žinoma, graikų–romėnų palikimo ir judaizmo pagrindu susiformavusi ir suvienodėjusi kultūra, komunikavimo ir net identifikacijos simbolika.

Vargu ar demokratiškumas, plačiau suvokta demokratinė kultūra gali taip, kaip iki šiol yra, būti interpretuojama per išskirtinį žmogaus teisių ir laisvių akcentavimą. Tokia pozicija vestų (ir veda!) į civilizacijai privalomo bendruomeniškumo, integralumo tolesnį nunykimą, į nesukontroliuojamą atskirų socialinių segmentų dezintegraciją, kartu ir į socialinės tvarkos ardą. Tolesnė demokratiškumo raida ir sklaida, jau vien dėl ką tik minėtų priežasčių turėtų plačiau liesti konkrečių tautų vidinį integralumą, jį palaikančias teises. Kodėl? Į tokį klausimą motyvuočiau atsakysime truputį vėliau. Dabar gi mums svarbu pabrėžti, jog vien praktiniais Vakarų civilizacijos išsaugojimo ir jos tęstinumo sumetimais jos subjektų – Europos tautų bei valstybių veiksmai privalo būti grindžiami apdairesne strategine išmintimi. Vienas svarbiausių (ir sudėtingiausių) tokios išminties komponentų – kartu su socialine evoliucija slenkančių negatyviųjų (šešėlinių) padarinių stebėjimas, analizė ir organizuotesnis ne tik globalinį (visuotinį), bet ir lokalinį pobūdį įgijęs jų „gesinimas“. Tokio uždavinio sprendimas verčia gana pragmatišku žvilgsniu vertinti kiekvienos šalies ar tautos socialinės organizacijos tiek kultūrinį (antstatinį), tiek natūrinį (prigimtinį) integralumą.

PASAULIS IR TAUTA

Asmens, grupės ar tautos individualybė, partikuliarumas (vienetiškumas, išskirtinumas), kaip socialinis reiškinys, gali pasireikšti ir suklestėti tik einant suartėjimo, sąveikavimo su kitais, su aplinkiniu pasauliu, keliu.

Taigi įžymusis filosofas P. Tejaras de Šardenas, apmąstydamas besikoncentruojančią žmoniją ir jos būvį, yra pabrėžęs, jog tai „sistema, kurios vienybė sutampa su aukščiausia harmonizuoto sudėtingumo pakopa“. Bet vienybė neišvengiamai „diferencijuoja-

si“ ir „centrų sintezė“ yra įmanoma „tik centrais, o ne kitaip“ [10: 332–334]. Anot šio mąstytojo, iš įvairių psichinės tarpusavio sąveikos formų, sudvasinančių noosferą, „mes turime visų pirma atpažinti, pažaboti ir išvystyti savo prigimtimi „tarpcentrines“ jėgas, jei norime veiksmingai prisidėti prie mūmuse vykstančios evoliucijos pažangos“ [10: 334]. Šios mąstytojo mintys reiškia ne ką kita, bet dialektiškai suprastą, organiškai persipynusį ir socialinėje praktikoje realizuojamą (ar realizuotiną) universalumo ir partikuliarumo, visuotinybės ir atskirybės santykį.

Kaip rodo žmonijos (ypač Europos) gyvenimas, etnosas, tauta, tautinė bendruomenė ne tik buvo, bet ir išlieka itin efektyvia socialinės evoliucijos iškelta žmonių organizavimosi bei integravimosi, jų kultūros akumuliacijos ir jos tęstinumo forma. Tautos socialinė organizacija yra daugumos šiuolaikinių valstybių raiškos pagrindas. Taip yra dėl to, kad tauta savyje ne tik akumuliuoja kultūrinės, dvasinės vertybes, jų istorinį paveldą, bet ir skatina žmonių bendruomeninį sugyvenimą. Dėl tautinių (nacionalinių) mitų, simbolių bei stereotipų palengvėja atskirų ekonominių, politinių ir kitų fragmentų bei struktūrų susisaistymas į vieningesnę, darniau veikiančią socialinę sistemą.

Tauta ir puoselėjamas tautiškumas, tautinė savimonė išlieka ypač veiksmingu priešnuodžiu agresyvėjančiam vartojimo kultui, egocentrizmui, dorovinei degradacijai, taip pat geoekonominiam bei geopolitiniam savanaudiškumui. Tautiškumas padeda išsaugoti civilizacijos multikultūriškumą ir per tai suteikia jai didesnę prasmę.

Įžymus rusų filosofas (miręs priverstinėje emigracijoje) N. Berdiajevas taip apibūdino tautą: „Tauta nėra nei gyvenanti karta, nei visų kartų visuma... Ji yra kažkas pirmapradiško. Tai amžinai gyvas istorinio vyksmo subjektas, joje gyvena visos buvusios ir dabartinės kartos... Tautos dvasia neleidžia dabarčiai ir ateičiai ryti praeties“ [11: 76]. Todėl vargu ar atspindi objektyviai susiklosčiusį socialinį pasaulį postmodernaus mąstymo autoriai, tarp jų ir JAV profesorius B. Andersonas, teigiantis, jog tauta – tai tik įsivaizduojama, tam tikrų istorinių kultūrinių aplinkybių kontekste išrandama arba sąmoningai (siekiant užsibrėžtų politinių tikslų) sukonstruojama bendruomenė [8]. Jeigu būtų taip, kaip teigia B. Andersonas, tauta nesireikštų kaip įgimtos (paveldėtos) kultūros ir net žmonių emocijų bei psichikos pagrindu integruota bendruomenė. Priešingu atveju ir valstybės egzistencija turėtų kur kas labiau remtis ne tik ekonomikos ar politikos mechanizmu, bet ir prievartos aparatu. Betgi visa tai valstybę su jos piliečiais labiau stumtų nuo kultūros į nuogo pragmatizmo ir apskaičiavimų glėbį...

Tautinius konfliktus (kurie pateikiami kaip argumentas, neigiantis tautiškumo akcentavimą) dera ver-

tinti ne kaip faktus, kompromituojančius visuomenės ar valstybės tautinę orientaciją, bet kaip rezultatą nacionalizmo ideologijos, kuri tebemaitinama tautos kultūrinio bei civilizacinio atsilikimo, taip pat istoriškai susikaupusių ir neišspręstų jos skaudulių.

TAUTIŠKUMO BEI PILIETIŠKUMO „SAJUNGA“ IR JOS REIKŠMĖ

Savotiškias pesimizmas, kuris gimsta dėl anksčiau minėtų neigiamųjų, šešėlinių palydovų akumuliacijos socialinėje organizacijoje, gali būti sušvelnintas. Esama aiškių rezervų aktyvesniam (o svarbiausia – veiksmingesniam) socialinę evoliuciją lydinčio blogio pasipriešinimui. Tam gali kaip tik praversti organiškė tautiškumo ir pilietiškumo „sajunga“.

Prieštaravimo tarp tautiškumo ir pilietiškumo nėra ir neturėtų būti.

Priklausymas tautai, tautiškumas išreiškia žmonių gyvenimą bei kultūrą, grindžiamą tradiciniais istorijos išbandymus atlaikiusiais mitais, simboliais bei kitomis dvasinės vertybes akumuliacijomis kultūrinio elgesio bei sąveikavimo formomis. Tauta ir tautiškumas, užtikrindami kultūros, ypač tradicinės, tęstinumą ir jos unikalumo (partikuliarumo) bruožus, asmeniui suteikia ne tik individualumą, išskiriantį jį iš kitų, bet ir egzistencinį prasmingumą.

Tuo tarpu pilietiškumas sietinesnis su žmonių socialiniu gyvenimu, su socialiniu veiksmu, kurį reguliuoti yra linkusi valstybė. Pastaroji, kaip antstatas, sąveikaujantis su pasauliu, turi ir savo specifinių interesų, kurie gali nesutapti su tautos arba daugumos žmonių interesais. Pilietiškumas labiau susijęs su žmogaus normatyviniais įsipareigojimais (priedermėmis) valstybei ir su pastarosios įsipareigojimais savo piliečiui. Trumpai tariant, pilietiškumas yra labiau susijęs su tautos valstybine saviteiga, nusako jos pobūdį.

Prieštaravimo tarp tautiškumo ir pilietiškumo neturėtų būti jau vien dėl to, kad valstybė yra civilizuotas tautos gyvybinių galių reiškimosi būdas, organizuota jų forma. Tačiau toks prieštaravimas vis dėlto atsiranda, nes valstybė ne tik jungia titulinę tautą, kitų tautybių žmones, bet ir linkusi paisyti bendriausių pasaulio, su kuriuo sąveikauja, interesų. Prieštaravimas tarp tautiškumo ir pilietiškumo atsiranda ten ir tada, kai valstybė vis labiau ir savavališkiau ima lemti tautos socialinės organizacijos charakterį, jos narių socialinį bei privatų gyvenimą.

Dvasinio „užtaiso“ organiškias persipynimas su pilietiniu veiksmu gali padėti atstatyti, teisingiau – sustiprinti socialinės raidos metu prarastąsias neformaliųjų struktūrų ir santykių pozicijas. Piliečių elgsena, jų veiksmai gali įgauti ne tik labiau organizuotą, sufokusuotą, bet ir labiau įprasmingą pavidalą.

„Išsibarstantys“ socialinės organizacijos segmentai lengviau surastų juos saistančią „kalbą“.

Tautiško ir pilietiško „sajungos“ nebuvimas valstybę ir patį valstybingumą ne tik stumia į nuogo pragmatizmo, į politinių bei ekonominių išskaičiavimų, į biurokratizmo liūną, bet ir niekais verčia valstybės pastangas siekiant užtikrinti būtiną visuomenės integralumo bei socialinės tvarkos „normą“. Suprantama, tokios „sajungos“ įsitvirtinimui biurokratizuotos valstybės struktūros visada intuityviai priešinsis, jausdamos savųjų pozicijų siaurimą, dalinį jų praradimą. Tačiau tokia trintis ar prieštaravimas nėra vien blogį nešantis ženklas. Toji įtampa tarp „viršaus“ ir „apačios“ vertintina kaip tautos atsinaujinimo, modernizavimosi, t. y. kaip jos sociodinamikos, šaltinis.

Tautiško ir pilietiško aktualumą didina ne tik daugelis anksčiau įvardytų aplinkybių, bet ir atviros informacinės visuomenės įsitvirtinimas. „Kompiuterinis“ bendravimas, informacinės perkrovos ir „triukšmas“ linkę eliminuoti žmogaus emocionalumą – jo dvasinio gyvenimo užtaisą. Žmogus tarsi robotizuojamas. Ir čia jam pagalbos ranką tiesia minėtoji „sajunga“. Pagaliau, ir ekonominis, ir politinis šalies gyvenimas, ir informacijos sklaida, ir kitos visuomenės gyvenimo erdvės, praturtintos tautišku, įgauna kur kas ryškesnį ir kultūrinį, ir socialinio veiksmo integralumą bei kryptingumą. O ir kiekvieno žmogaus (piliečio) elgsena šiuo atveju įgauna ryškesnį valstybinio patriotizmo užtaisą.

Europos valstybės paprastai remiasi kokia nors pagrindine (tituline) tauta². Paprastai jos savastis tų valstybių irgi puoselėjama (ypač tai akivaizdu Skandinavijos šalyse) įvairiausiais būdais: nuo natūralumo, nuo spontaniškų proveržių iki sąmoningai, valstybės pastangomis konstruojamų politinio veiksmo programų. Kam tokios pastangos spartėjančiai besiintegruojančiame pasaulyje? Kad ir tam, jog titulinės tautos „išsibarstymas“ ar „išsivaikščiėjimas“, t. y. vidinio integralumo praradimas, gali būti prilygintas valstybės segmentų išsibarstymui, jų tarpusavio „nesusisiekėjimui“; arba valstybės kaip uzurpatoriaus pozicijų plėtrai ir spartesniam, sunkiau sukontroliuojamam, kartu ir tai valstybei nuostolingam supranacionalinių (virštautinių) struktūrų įsitvirtinimui. Abiem atvejais tauta, „pagimdžiusi“ savo valstybę, kaip savųjų galių ir prigimtinio unikalumo reiškimo būdą, tą būdą gauna vis labiau deformuoto pavidalo.

Tokiam procesui kaip priešnuodis ir turi praversti tautiško bei pilietiško sąjunga – idėjos, dvasios ir veiksmo sąjunga. Ir visai natūralu, kad plėtojantis globalizacijai, taip pat didėjant valstybės įtakai, auga ir pilietiško, pilietinės raidos svarba. Ypač ten ir tada, kai valstybė dėl tam tikrų priežasčių ima nepaisyti daugumos interesų, tarp jų

ir tautos, kaip prigimtinio unikalumo išsiskiriančios bendruomenės tęstinumo.

Pilietiško kultūrai, jos raidos rezultatyvumui yra labai svarbus pilietinio veiksmo dalyvių vidinis nusiteikimas ir jų tarpusavio integralumas. Jis gali būti instrumentinis, t. y. grindžiamas tik racionaliais, apčiuopiamos naudos siekiančiais interesais bei tikslais. Tačiau toks integralumas, kaip ir vien savinai, grindžiamas interesais, bus trapus, nepastovus. Stabilesnį, tęstinumą pasižymintį pilietinį integralumą kaip tik ir gali sustiprinti tautiškas, už jo slypinčias dvasinių idealų bei vertybių klodas, veikiančių subjektų dvasinę dorovinę jungtis.

EUROPOS SAJUNGA IR LIETUVIŲ TAUTA

Europos Sąjunga (ES), virstanti krikščioniškąja kultūra bei demokratija susaistyta supervalstybe, postuluoja nevaržomą, laisvą žmonių migraciją; prekių, kapitalo, informacijos ir kitų paslaugų judėjimą; bendras teises normas, bendrus politinės bei pilietinės organizacijos principus; bendrą kultūrinių mainų bei informacijos erdvę ir pan. Savo esme ES išreiškia ir lietuvių tautos civilizacinių negalavimų įveikimą, civilizuotesnės vadybinės, tarp jų valstybės tvarkymosi brandesnės kultūros įsitvirtinimą.

Lietuvos, lietuvių tautos integravimąsi ES komplikuoja ir komplikuos tai, ką vaizdžiai tariant būtų galima pavadinti „skirtingo greičio“ ar „eismo juostomis“. Kultūrinis ir civilizacinis Lietuvos pajėgumas gana ryškiai skiriasi nuo „senujų“ ES narių pajėgumo. Tokio skirtumo formalus (teisiniais normatyviniais ir kitais jiems panašiais aktais bei veiksniais grindžiamas) forsavimas vargu ar gali būti visavertis, paliekant antrame plane pačią kultūrą ir politinę bei pilietinę sąmonę. Be šių komponentų tolygesnės raidos gali tik sustiprėti valstybės atotrūkis nuo savo suvereno – tautos, valstybės struktūrų polinkis į administravimą ir biurokratizaciją. Juolab kad pastarieji reiškiniai nesvetimi ir pačiai ES.

Kita vertus, ką tik išvardytos aplinkybės, taip pat aiškus lietuvių pilietinės brandos ir ypač pilietiško raidos srityje atsilikimas negali būti pasiteisinimas, jog daugiausia dėmesio šiandien privalu skirti būtent pilietišku, be tokio dėmesio paliekant kitą pamatinį modernios valstybės funkcionavimo komponentą – tautiškumą. Lietuvos įsitvirtinimą ES-e lydi atvirumas ir Vakarų civilizacijos negatyviesiems reiškiniams bei procesams (tarp jų „amerikonizacijai“), ir pakankamai akivaizdžiai savaiminei (piktų užmačių neturinčiai) didžiųjų Europos valstybių įtakos, jų kultūros ekspansijai, vyravimui. Aišku, kad tokia kultūrinė (bei politinė) ekspansija gali būti sušvelninta, teisingiau – jai atsispirta, tik stiprinant savo mentalinį pajėgumą ir organizacinį suartėjimą su kitomis panašaus likimo ir statuso ES-e tautomis bei jų vals-

tybėmis. Betgi tautos mentalinis pajėgumas vėlgi labai priklauso nuo kultūros, nuo tautinės savimonės puoselėjimo.

Priešingu atveju lietuvių tauta (ne Lietuva!) gali, palyginus, greitai „išsilydyti“ kultūros (ekonominio, politinio ir pan. pajėgumo) ir civilizuotumo požiūriais kur kas stipresniame Vakarų Europos superetnose. Tačiau Lietuva, lietuvių tauta, turinti savitą patirtį, išgyvenusi savitas istorines dramas, gali ir privalėtų visa tai paversti tam tikru ne tik jos pačios savitesnį vaizdą formuojančiu kapitalu, bet ir savitesniu indėliu į Europos tautų kultūros bei patirties lobyną. Šis mūsų teiginys grindžiamas toli gražu ne vien subjektyvuota pozicija, bet ir suvokimu, kad tik būtent tokio pobūdžio socialinis tautos bei politinis valstybės veiksmas (ir jų subordinacija) gali užtikrinti ir grindžiamą kultūrų įvairovę, ir jos tęstinumą, t. y. leistų realiai pasipriešinti neigiamiems ir integracijos, ir globalizacijos (tarp jų „amerikonizacijos“) pavojams.

Visi žinome seną tiesą: brandi mintis gimdo brandų, išmintingą veiksmą... Išmintingas veiksmas tampa nepaprastai aktualia problema ne tik Lietuvai integruojantis į senas tradicijas turinčią Vakarų Europos kultūrą, bet ir apdairiai priešinantį šiuolaikinę civilizaciją bei globalizaciją lydintioms destrukcijoms. Šiuo atveju dėmesį atkreipsime tik į vieną, bet toli gražu iki šiol nepakankamai suvokiamą aplinkybę.

Grėsmės ne tik tautos tęstinumui, ne tik jos visaverčiam integravimuisi į ES, bet ir bendrajai kultūrai sukelia ir reiškinys, kurį pavadinčiau humanitarinės bei socialinės intelektualinės minties, intelektualinio prado stūmimu iš visuomenės gyvenimo ir ypač iš valstybės organizavimo praktikos. Humanitarinio, socialinio pobūdžio intelektualinė kultūra tarsi vis ryškiau kreipiama į ezoterinės raiškos erdvę, t. y. vis ryškiau ima funkcionuoti atsietai nuo valstybinių struktūrų, nuo jų funkcionalumo. Tarsi nematoma ranka ją stumtų nuo strateginių programų rengimo ir jų įgyvendinimo praktikos. Tarsi vis labiau būtų apsiribojama „grynujų“ pragmatikų, politikų ir apie juos nuolat „besisukiojančiųjų“ ratu.

Tokio „įžūlaus“ teiginio pagrindimui bei motyvacijai pateiksiu įdomią įžymaus rusų filosofo N. Berdiajevo mintį: „Vakarų kultūros žmonės kiekvieną problemą aiškina visų pirma per jos atsispindėjimą kultūroje ir istorijoje, t. y. kaip antrinę [...]. O rusai galvoja kitaip. Kalbu apie rusams būdingą mąstymą. Rusai į problemą žiūri iš esmės, atmesdami jos atsispindėjimą kultūroje“ [12: 252]. Šio filosofo samprotavimus apie ruso mentalitetą palikau tik šiaip sau. Pateiktos citatos esmė slypi kitur... Mums svarbu pabrėžti refleksyvaus mąstymo būtinybę, subjekto sugebėjimą gaudyti savo veiksmų sukeliama „aidą“, įžvelgti galimų padarinių trajektorijas. Labiau negu akivaizdu, jog intensyvėjant pokyčiams, vis labiau įsi-

bėgėjant globalizacijai kultūrinė refleksija įgauna ypatingą aktualumą. Tuo ir grindžiame anksčiau pateiktą teiginį apie situacijai neadekvačią humanitarinės bei socialinės minties padėtį ir vaidmenį.

Socialinės minties neadekvatumas civilizaciniams procesams – kas tai? Ar tai tradicija, paveldėta dar iš sovietinių laikų, o dabar stiprinama visuomenės pilietinės brandos stygiumi, žiniasklaidos aiškia orientacija į „einamąsias“ aktualijas ir sensacijas? Ar tai įsitvirtinęs, išskirtines pozicijas „išsikovojęs“ valdininkijos, taip pat politikų sluoksniš? O gal šiuolaikinėje visuomenėje besireiškiąs jos civilizacinės negalios kontūras, imanentinis bruožas?

Kaip bežiūrėtume į šį reiškinį, jo mastas, plėtimosi tendencija sudaro palankias aplinkybes naujosioms grėsmėms, globalizacijos ir integracijos šešėliniams palydovams skleisti. Apžvelgtoji aplinkybė (žinoma, kaip ir daugelis į ją panašių) mums leidžia formuluoti gal kiek banalokai skambantį klausimą: ar mūsų šalies visuomenė, lietuvių tauta ir ypač jos valdantysis politinis sluoksniš, jos valstybinės struktūros tokiems naujausios istorijos iššūkiams, fundamentaliesiems pokyčiams yra pasirengusios, subrendusios? Ar galime pasakyti, kad mūsų pilietinė bei politinė sąmonė (lemianti socialinį veiksmą) yra adekvati civilizacijos bei globalizacijos metamiems iššūkiams.

Vargu ar čia tiktų teigiamas atsakymas. Ko gero aišku viena: visa tai negali būti palikta saveigai. Pasirengimas naujesiems civilizacijos iššūkiams privalo tapti svarbiausiu Lietuvos visuomenės, lietuvių tautos ir jos valstybės institucijų rūpesčiu. Kritinis sociologinis lietuvių tautos ir jos valstybės būklės, jų santykio su pasauliu, su integracija į ES-ą vertinimas mus atveda prie būtinybės akcentuoti lietuvių tautos valstybingumo teorinius pagrindus, kurie padėtų susigaudyti šiuolaikinėje itin prieštaringoje tikrovėje, spartėjančių pokyčių pasaulyje ir kurie palengvintų mūsų valstybei tapti tvirtesniu garantu, įgalinančiu ne tik sėkmingiau integruotis Europos valstybių bendrijoje, bet ir sustabdyti nežinia nuo kada prasi-dėjusį, o dabar suintensyvėjusį tautos „istorinį dūlėjimą“, jos „išsivaikščiojimą“ (tarp jų intensyvėjančią emigraciją), sustiprintą šiandien ne itin efektyviai funkcionuojančią jos valstybės konstrukciją. Pabrėžtina ir tai, kad naujai užgimstančioje supervalstybėje lietuvių tauta ir jos valstybė privalo įsilieti ir dalyvauti su savitesniu bei nacionalinį orumą labiau saugančiu veidu, šitaip užtikrindama dar ir savo, kaip regioninės bendruomenės, kultūrinį, socialinį bei politinį integralumą ir sugebėjimą priešintis socialinės ardos reiškiniams.

Nuorodos

- ¹ Vadinamoji „amerikonizacija“ – vartotojiškoji visuomenė, juslinius instinktus bei poreikius propaguojanti

masinė kultūra, tradicinės gyvenamos teigtų dvasinių vertybių ignoravimas – gana būdingas „kultūrinio imperializmo“ bruožas.

² Išimčių čia išties turime nedaug: Šveicariją, Belgiją...

Literatūra

1. Anderson B. *Išivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos, 1999. ALK.
2. Angel I. O. The „Will to Power“ of Scientific Workers. *Genoa Forum of UNESCO on Science and Society*. UNESCO Venive Office, 1996.
3. Arendt H. *Tarp praeities ir ateities*. Vilnius: Aidai, 1995. ALK.
4. Beck U. *Risk society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publication, 1992.
5. Berman H. J. *Teisė ir revoliucija*. Vilnius: Pradai, 1999. ALK.
6. Brzezinski Z. Nebevaldomas pasaulis. *Globalinė sumaištis XXI amžiaus išvakarėse*. Vilnius: Tvermė. 1998. ALK.
7. Lewis O. *La Vida: A Puerto Rican Family in the Culture of poverty - San Juan and New York*. New York: Vintage, 1968.
8. Soros G. *Pasaulinio kapitalizmo krizė. Atviroji visuomenė pavojuje*. Vilnius: Tyto Alba, 1999.
9. Taylor Ch. *Autentiškumo etika*. Vilnius: Aidai, 1996.
10. Tejaras de Šardenas P. *Žmogaus fenomenas*. Vilnius: Mintis, 1995.
11. Бердяев Н. *Философия неравенства*. Берлин: Обелиск, 1932.
12. Бердяев Н. *Самопознание*. Москва: Книга, 1991.

Romualdas Grigas

NATIONHOOD AND CIVICNESS IN THE LIGHT OF CHALLENGES OF CIVILIZATION AND GLOBALIZATION

S u m m a r y

On the basis of contemporary sociological thought and critical analysis, the article discusses selected features of contemporary civilization and globalization, especially the negative aspects of social changes. Nation is discussed as a specific form of social organization in the contemporary world. The sociological understanding of nationhood and civicness is proposed; the harmony between the two is searched and their role in nurturing civility and counteracting the negative trends within globalization is suggested.

The author concludes with discussion of some specific aspects of Lithuanian nation and its integration into the EU: the inadequate and marginalized position of humanitarian and social thought, the lack of reflexive thinking and the missing concept of the statehood are emphasized.